

МОДУСНА МОТИВАЦІЯ ДЕРИВАТІВ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСНЯХ ПРО КОХАННЯ

У статті досліджено когнітивно-ономасіологічний механізм модусної мотивації номінативних одиниць. Предметом вивчення є мотиваційний зв'язок ономасіологічної структури й семантики номінативом із фрагментом знань про позначуване. Ономасіологічну структуру розглянуто як таку, що обов'язково містить ономасіологічну ознаку (мотиватор, його конкретну семантику) й ономасіологічний базис, або формант. Для когнітивно-ономасіологічного аналізу дериватів використано модель ментально-психонетичного комплексу, ядром якого є диктум пропозиції, що корелює з асоціативно-термінальною частиною, модусом та психічними функціями.

Матеріали дослідження підтвердили, що модусна мотивація автономно представлена у формах суб'єктивної оцінки іменників, прикметників і прислівників.

Ключові слова: дериват, диктум, когнітивна ономасіологія, когнітивно-ономасіологічний аналіз, когнітологія, концепт, ментально-психонетичний комплекс, модус, модусна мотивація, мотиватор, мотивація, ономасіологічний базис, ономасіологічна ознака, ономасіологічна структура, пропозиція.

Постановка проблеми. Трагування мотивації та виокремлення її типів – одна з актуальних проблем сучасного словотвору й теорії номінації. Однак, як слушно зауважує О. О. Селіванова, мотивація – феномен не тільки мовної системи, але й людської свідомості, що інтеріоризує певні мотиваційні зв'язки в дійсності [8, с. 157]. На думку дослідниці, вищеназвані проблеми тривалий час не були вирішені через ігнорування зв'язку словотвору й теорії номінації з когнітологією [7, с. 36].

Упровадження когнітивної наукової парадигми в ономасіологічні дослідження зумовило формування нової інтегративної галузі лінгвістики – когнітивної ономасіології. Її завданнями є «встановлення когнітивно-семіотичного механізму породження найменувань, пояснення зв'язку ономасіологічної структури зі структурами знань про об'єкт номінації, аналіз мотивації номінативних одиниць як когнітивно-ономасіологічного феномена, створення її нової типології тощо» [8, с. 27].

Ці та інші завдання окреслені й здебільшого розв'язані в монографії О. О. Селіванової «Когнитивная ономасиология». У ній дослідниця обґрунтувала психолінгвістичну модель

номінативного процесу, запропонувала нове трактування мотивації, розробила когнітивно-ономасіологічну типологію мотиваційних процесів, увела поняття ономасіологічної імплікації тощо. Незаперечною заслугою О. О. Селіванової є те, що дослідниця вперше розробила й апробувала методику когнітивно-ономасіологічного аналізу. Науковці Черкаської когнітивно-ономасіологічної школи О. Я. Кресан, І. М. Литвин, Г. В. Кочерга, В. В. Калько, О. В. Шапарева та ін. успішно застосували цю методику під час дослідження мотивації різних груп лексики української, російської та інших мов.

У контексті вищесказаного актуальним є когнітивно-ономасіологічний аналіз модусної мотивації номінативних одиниць, що «може пролити світло не лише на особливості оціночного сприйняття світу етносом, а й на оцінці пріоритети, стереотипізовані в етносвідомості, механізм їхнього використання в процесах номінації» [11, с. 165].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблем, порушених і висвітлених у монографії «Когнитивная ономасиология», О. О. Селіванова неодноразово поверталася у своїх наступних наукових працях. Зокрема, у монографії «Нариси з української фразеології» дослідниця запропонувала нову концепцію мотиваційних процесів фразеологічних одиниць української мови, підґрунтям якої послужило співвідношення ономасіологічних структур фразем і складників етносвідомості в проекції на культуру народу, його звичаї, обряди, вірування тощо [9].

Використавши методику когнітивно-ономасіологічного аналізу, І. М. Литвин дослідила мотивацію російських відсубстантивних прислівників, усебічно схарактеризувала мотиваційну специфіку дериватів із огляду на функціонування та процеси вторинного позначення [6].

В. В. Калько комплексно проаналізувала когнітивно-ономасіологічний механізм мотивації назв лікарських рослин в українській мові, описавши типологію мотиваційних процесів українських фітонімів, визначивши різновиди пропозиційно-диктумної мотивації та схарактеризувавши специфіку змішаної мотивації, що ґрунтується на зв'язках різних компонентів концепту [4].

Г. В. Кочерга дослідила пропозиційно-диктумну, модусну, асоціативно-термінальну мотивацію відіменникових дієслів сучасної української мови, висвітлила закономірності їхньої псевдомотивації та мотиваційну специфіку дериватів-полісемантів [5].

Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми або напрямів дослідження. Як засвідчує огляд наукової літератури, у когнітивно-ономасіологічному аспекті докладно проаналізовано різні типи (зокрема й модусний) мотивації українських

фразеологічних одиниць, фітонімів, відіменникових дієслів і віддієслівних іменників. Проте модусна мотивація похідних в українських піснях не була об'єктом спеціального дослідження.

Мета статті – схарактеризувати ономасіологічну структуру дериватів, утворених шляхом модусної мотивації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Застосування когнітивного підходу до вивчення номінаційних процесів дало змогу кваліфікувати мотивацію як «наскрізну лінгвопсихоментальну операцію формування ономасіологічної структури на підставі вибору мотиватора із мотиваційної бази структури знань про позначене у складній системі зв'язків різних пізнавальних функцій етносвідомості» [11, с. 160]. Ономасіологічна структура похідних, яка є результатом мотиваційного процесу, обов'язково містить ономасіологічний базис, що категоризує дериват і є показником його семантичного розряду, ономасіологічну ознаку – мотиватор, його конкретну семантику; факультативно – зв'язок ознаки й базису з імплікованими компонентами мотиваційної бази в пропозиції чи асоціативному ряді, конотативні, акцентологічні характеристики, можливість вторинного позначення.

Вивчення мотивації дериватів передбачає використання певної моделі інформаційної структури свідомості. На наш погляд, для когнітивно-ономасіологічного аналізу похідних доцільно застосувати модель ментально-психонетичного комплексу. Ментально-психонетичний комплекс «інтегрує пропозиційну (істинну) інформацію з асоціативно-метафоричною, яка формується шляхом переінтерпретації знань у термінах інших предметних сфер на підставі мисленневої аналогії, синестезії, образного сприйняття об'єкта. Компонентами ментально-психонетичного комплексу є також модус як оцінна складова інформаційної структури, концептуальний план, що контролює відповідність умовам використання знань в актах номінації й комунікації» [9, с. 322].

В ономасіологічній структурі найменувань можуть відображатись як слоти – елементи пропозиції, так і термінали – елементи асоціативної частини комплексу. Урахування концептуального місця мотиватора уможливило виділення таких типів мотивації, як-от: пропозиційна, асоціативна, модусна, змішана, концептуально-інтеграційна, псевдомотивація [9, с. 402].

Важливим компонентом пропозиції в ментально-психонетичному комплексі є модус. Це термінологічне поняття, транспоноване в лінгвістичну науку з логіки Ш. Баллі, до сьогодні є предметом обговорення вітчизняних і зарубіжних науковців. На думку Ш. Баллі, «речення складається з двох частин: одна з них корелятивна процесові, що творить уявлення – це диктум. Друга містить головну частину речення, без якої взагалі не може бути речення, а саме, вираження модальності, корелятивної операції, яку здійснює суб'єкт мислення, – це модус» [1, с. 43].

І. Р. Вихованець, спираючись на погляди мовознавця, зауважує, що «речення охоплює дві сфери значень – диктумну, яка стосується інформації про світ і його пізнання, та модусну, яка містить інтерпретації суб'єктом думки об'єктивного змісту речення, різноманітні оцінки, почуття й волевиявлення мовця» [3, с. 117].

Отже, однією з важливих кваліфікаційних категорій модусу є категорія оцінки. Вона тісно пов'язана з категоріями емоційності й експресивності. Оцінкою прийнято вважати судження, підґрунтя якого становить позитивне чи негативне ставлення суб'єкта до оцінюваного об'єкта на основі його порівняння з обраним еталоном. Оцінне ставлення до реальної дійсності є унікальною антропоцентричною формою сприйняття, що зумовлено особливостями фізичного й психічного складу людини, раціональним, творчим характером її мислення. «Концептуальна організація модусу, зауважує О. О. Селіванова, так само як організація частин мови належить до вищого рівня ієрархії концептів: будь-який об'єкт розміщується на одній із позначок шкали «добре – нейтрально – погано» [8, с. 170].

Модусна мотивація дериватів характеризується тим, що під час означування концепту визначальну роль відіграє оцінно-емоційне сприйняття його мотиватора. Цей тип мотивації найчастіше взаємодіє з пропозиційним й асоціативним, проте може виявлятися автономно.

Модусна мотивація широко представлена в народнописенній лексиці, зокрема в назвах членів родини. Так, ономасіологічна структура лексем *матуся*, *матінка*, *матюнка* містить конотовану ономасіологічну ознаку й ономасіологічний базис – суфікси *-ус-*, *-інк-*, *-юнк-*, що в назвах осіб уживаються тільки зі значенням пестливості.

Суб'єктивну категорію позитивної оцінки в дериватах *батенько*, *доненька*, *синочок*, *братик*, *сестронька*, *тестонько*, *невісточка*, *зятенько* виражено за допомогою суфіксів *-очк-*, *-очок-*, *-еньк-*, *-оньк-*, *-ик-*. Емоційно-оцінні суфікси є носіями негативних і позитивних оцінних сем, їх правомірно вважати засобами творення оцінного значення на словотворчому рівні, хоч оцінна сема властива передусім основі слова і є частиною його понятійного змісту [2, с. 305].

Слід зауважити, що в українських народних піснях під час називання найближчих членів родини нерідко діє тенденція до надмірності, що забезпечує мовцям свободу вибору того чи того ономасіологічного базису для однієї й тієї самої ономасіологічної ознаки: *синочок*, *синонько*; *сестронька*, *сестриця*; *братик*, *братчик* тощо.

Значення зневаги одночасно виражають й ономасіологічна ознака, й ономасіологічний базис лексеми *свекрушище*. Утім твірною основою *свекрух-* може сполучатися зі зменшено-пестливим суфіксом *-еньк-*, що певною мірою нейтралізує її забарвлення. Деривати, ономасіологічна структура яких містить негативно конотовану ономасіологічну ознаку, а також базис – суфікс зі значенням пестливості, прийнято зараховувати до фольклорно-

пісенних дериваційних оказіоналізмів. Такими похідними в українських народних піснях про кохання є лексеми *воріженьки, гадинонька, п'яниченько* та ін.

Шляхом модусної мотивації утворено низку характерних для пісенної мови слів, що є назвами людей за професією, родом діяльності: *кравчик, косарик, купчик, шевчик, чумаченько* тощо. Такі емоційні форми зумовлені передусім естетичним змістом слова в народній пісні, тією задушевною атмосферою, що народжується у взаємодії, єдності музики, ритму й слова. Окрім того, модусну мотивацію репрезентують похідні від назв частин тіла (*брівоньки, личенько, ніжки, рученька, серденько* тощо), тварин і птахів (*зозуленька, кониченько, півник, соловейко, телятка* тощо), рослин (*барвіночок, калинонька, ожинонька, пшениченька, чорнобривчик* тощо), небесних світил (*місяченько, зіроньки, сонечко* тощо), назв музичних інструментів (*скрипочка, сопілочка, цимбалоньки* тощо), абстрактних назв (*розмовонька, славонька, правдонька, ділечко* тощо).

Численними в українських народних пінях про кохання, як і народних загалом, є також пестливі форми власних імен: *Андрійко, Василик, Ганнуся, Горпинка, Михасенько, Семенко, Софійка* та ін.

Шляхом модусної мотивації утворено не лише іменники, а й прикметники та прислівники. Зменшено-пестливе значення в них виражене переважно за допомогою модифікаційних суфіксів *-еньк-* та *-оньк-*: *близенька, зелененький, дрібненький; вірненько, жалібненько, докупоньки* та ін. Мотиваторами емоційно забарвлених адвербативів нерідко є прислівники місця та часу: *додолоньку, додомоньку, щораночку, щовечеринки* тощо.

Висновки. Отже, більшість похідних, зафіксованих у текстах українських народних пісень про кохання, утворено шляхом модусної мотивації, яка ґрунтується на оцінно-емоційному сприйнятті носіями мови знака мотиватора. Цей тип мотивації автономно представлений у формах суб'єктивної оцінки іменників, рідше прикметників і прислівників. Домінантним є вираження позитивної суб'єктивної оцінки. Конотація мотивативів найчастіше зумовлена конотацією ономазіологічних базисів – модифікаційних суфіксів. Модусна мотивація в народнопісенній лексиці нерідко корелює з асоціативною.

Перспективи подальших досліджень. Подальше вивчення мотивації номінативних одиниць на матеріалі народних пісень сприятиме поглибленню уявлення як про національно-мовну картину світу українців, так і про специфіку їхньої номінативної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языкознания : Пер. с 3-го фр. изд. Е. В. Вентцель, Т. В. Вентцель / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.

2. Бацевич Ф. С. Очерки по функциональной лексикологии / Ф. С. Бацевич, Т. А. Космеда. – Львов : Свит, 1997. – 392 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Калько В. В. Когнітивно-ономасіологічний аналіз лікарських рослин в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. В. Калько. – Одеса, 2003. – 20 с.
5. Кочерга Г. В. Мотивація відіменникових дієслів у сучасній українській мові (когнітивно-ономасіологічний аспект) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г. В. Кочерга. – Одеса, 2003. – 20 с.
6. Литвин І. М. Мотивація російських відсубстантивних прислівників у когнітивно-ономасіологічному аспекті : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / І. М. Литвин. – К., 2002. – 20 с.
7. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О. О. Селіванова. – К. : Фітосоціоцентр, 1999. – 148 с.
8. Селіванова Е. А. Когнитивная ономасиология : [монографія] / Е. А. Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2000. – 248 с.
9. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
10. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології : [монографія] / О. О. Селіванова. – К.-Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
11. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : Підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Українські народні пісні. Родинно-побутова лірика. – К. : Дніпро, 1964. – 586 с.

Одержано редакцією 01. 04. 2013 р.

Прийнято до публікації 01. 04. 2013 р.

Галина Ярмоленко

Модусная мотивация дериватов в украинских народных песнях о любви

В статье исследован когнитивно-ономасиологический механизм модусной мотивации номинативных единиц. Предметом изучения послужила мотивационная связь ономасиологической структуры и семантики номинатем с фрагментом знаний об обозначаемом. Ономасиологическая структура обязательно включает ономасиологический признак (мотиватор, его конкретную семантику) и ономасиологический базис. Для когнитивно-ономасиологического анализа использована модель ментально-психонетического комплекса, ядром которого является диктум пропозиции, который коррелирует с ассоциативно-терминальной частью, модусом и психическими функциями.

Материалы исследования подтвердили, что модусная мотивация автономно представлена в формах субъективной оценки существительных, прилагательных и наречий.

Ключевые слова: дериват, диктум, когнитивная ономасиология, когнитивно-ономасиологический анализ, когнитология, концепт, ментально-психонетический комплекс, модус, модусная мотивация, мотиватор, мотивация, ономасиологический базис, ономасиологический признак, ономасиологическая структура, пропозиция.

Galina Yarmolenko

Modus motivation of derivatives in ukrainian folk love songs

The article regards cognitive onomasiological mechanism of modus motivation of the nominative units. The object of study is the motivational relationship of onomasiological structure and semantics of nominatemes with a fragment of knowledge of the designated phenomena. Onomasiological structure is considered as the one, that necessarily has both an onomasiological sign (motivator, its specific semantics) and an onomasiological basis, or a formant. For cognitive onomasiological analysis of derivatives the model of the mental-psyhonetic complex is used, the kernel of which is dictum of suggestion that is correlated with the associative-terminal part, modus and mental functions.

The materials of the research confirm that the modus motivation is independently represented in the forms of subjective estimation of nouns, adjectives and adverbs.

Key words: derivatives, dictum, cognitive onomasiology, onomasiological cognitive analysis, cognitive science, concept, mental-psyhonetec complex, modus, modus motivation, motivator, motivation onomasiological basis, onomasiological sign, onomasiological structure, proposition.

УДК 811. 161. 2' 271

Тамара Слободинська

ПРО ЗМІСТ ВИСЛОВЛЕННЯ В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ МОДЕЛЕЙ СПІЛКУВАННЯ

Статтю присвячено одній із проблем комплексної теорії моделей спілкування (комунікативної лінгвістики), а саме виокремленню зрізів розуміння семантики висловлення. Автор у науковій розвідці чітко розмежовує такі поняття, як «мова» і «мовна діяльність». З огляду на це проаналізовано рівні мови (синтаксичний і семантичний), а також окреслено специфіку мовної діяльності людини, яка позначена прагматичним, власне комунікативним, етологічним та дискурсивним зрізом і містить ідентифікацію висловлення.

Ключові слова: комплексна теорія моделей спілкування, ідентифікація висловлення, синтаксичний, семантичний, прагматичний, власне комунікативний, етологічний, дискурсивний рівні.

Постановка проблеми. Міждисциплінарно-інтегративний науковий напрям, у контексті якого спілкування людей дослідники витлумачують як системну частину їхньої поведінки й діяльності, окреслено як теорію комунікації. Центральна проблема цієї теорії – моделювання процесу взаєморозуміння людей у різноманітних комунікативних актах, що було, є і ще довго залишатиметься **актуальним**.

Комунікативний синтаксис спрямований на динамічний бік мовленнєвих одиниць – висловлень, на особливості їх актуального членування в конкретних комунікативних ситуаціях, на встановлення мовленнєвих варіантів речень, комунікативної парадигматики, особливостей модальності й перформативності, ролі порядку слів й інтонації у формуванні змісту висловлень тощо [3, с. 455].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висловлення – одиниця мовлення, побудована за законами відповідної мови; речення, розглянуте під кутом зору його комунікативної організації. Стратифікацію семантики висловлення досліджує, зокрема, О. В. Бондарко [2], місцю дієслова в комунікативному змісті речення присвячено працю